

Impact Factor-8.575 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2022

ISSUE No- (CCCXLI) 341

The Relevance of The Feminism Movement in the Twenty -First Century

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social Research &, Development
Training Institute, Amravati.

Editors

Dr. Chetana Yogesh Patil

Convener & Vice Principal , Head,
Women Development Cell

Arts, Commerce and Science College,
Onde, Tal. Vikramgad, Dist. Palghar

Executive-Editors

Dr. Vinod S. Sonawane

I/C Principal,

Arts, Commerce and Science College, Onde,
Tal. Vikramgad, Dist. Palghar

Editors

Dr. Basweshwar Pandagale

Co-Ordinator

HOD, Department of Political Science
Arts, Commerce and Science College,
Onde, Tal. Vikramgad, Dist. Palghar

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

42	स्त्रीवादी चळवळींचा इतिहास	Mr. Ramdas Yede	173
43	स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील महिलांचा राजकीय सहभाग : महिला सबलीकरणाचा एक प्रयत्न	प्रा.डॉ.दयानंद माधवराव गुडेवार	177
44	स्त्रीवाद आणि महाराष्ट्रातील आदिवासी स्त्री	श्री. भोये दत्तात्रेय रघुनाथ	181
45	स्वातंत्र्य आंदोलनात स्त्रियांचा सहभाग	प्रियांका विनायक पाटील	185
46	मार्क्सवादी आणि समाजवादी स्त्रीवाद	डॉ. मनीषा काशिनाथराव पाटील	187
47	स्त्रीवादाची ओळख	डॉ. शिल्पा शेते	190

स्त्रीवादी चळवळींचा इतिहास

Mr. Ramdas Yede

Department History, Sonopant Dandekar College, Palghar - 401404

लिंग ही एक जीवशास्त्रातील संकल्पना आहे. ती एक नैसर्गिक संकल्पना आहे. जीवशास्त्रानुसार पुरुष व स्त्री असे दोन लिंग प्रकार आहेत. मात्र या नैसर्गिक संकल्पनेच्या आधारे समाजामध्ये स्त्रीत्व व पुरुषत्व ह्या सामाजिक संकल्पना निर्माण झाल्या आहेत. स्त्रीत्व आणि पुरुषत्व हे सामाजिक अभिकरणातून निर्माण झालेले आहे. त्यामुळे स्थळ, काळ, वेळ यामध्ये जसजसा बदल होत गेला तसा तसा स्त्रियांचे व पुरुषांचे समाजातील स्थान यामध्ये देखील बदल होत गेला.

स्त्रीवाद म्हणजे तत्कालीन समाजात अस्तित्वात असलेला लिंगभेद झुगारून लावणारा व स्त्री-पुरुष समानतेकडे वाटचाल करणारा विचारप्रवाह. सामान्यतः जरी स्त्रीवाद ही पुरुष विरोधी चळवळ समजली जाते. त्यामुळे ही स्त्रियांचे ऐतिहासिक दुय्यामत्व उजेडात आणून हे शोषण संपवण्याचा प्रयत्न करते. ही एक सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय जाणीव आहे. स्त्रीवाद म्हणजे लिंगभेदाचा विचार न करता एक माणूस म्हणून स्त्री चा विचार करणे होय. ढोबळमानाने ही चळवळ पुरुष विरोधी वाटली तरी ती मुलतः समानतेच्या तत्वाचा पुरस्कार करते.

स्त्रीवादी चळवळ ही सतत चालणारी आहे. जसा जसा वेळ बदलतो तसाच समाज देखील बदलत असतो व स्त्रियांचे त्या समाजातील स्थान बदलते, त्यांचे प्रश्न बदलतात. स्त्रीवादी चळवळीची स्थापना कधी झाली हे सांगणे कठीण आहे, कारण महिला हजारो वर्षांपासून वेगवेगळ्या समाज व्यवस्थेमध्ये स्वतःचे स्थान मजबूत करण्याचा प्रयत्न करत आहे. स्त्रीवादी चळवळीची सुरुवात एकोणिसाव्या शतकात युरोपात झाली. ५ ऑक्टोबर १७८९ रोजी फ्रेंच राज्यक्रांती दरम्यान समान ध्येयासाठी एक चळवळ उभारण्यासाठी महिलांचा पहिला दस्ताऐवाजिक मेळावा झाला. या कार्यक्रमाला नंतर 'व्हर्सायवरील महिला मार्च' असे संबोधले गेले. हा मेळावा अन्नाची कमतरता, उच्च बाजारभाव आणि फ्रांस मध्ये आणखी एक दुष्काळ पडण्याची भीती यावर आधारित होता.

युरोपात सुरु झालेल्या प्रबोधनातून स्वातंत्र्य, समता व बंधुता या विचारांच्या प्रभावातून स्त्रियांच्या तत्कालीन अवस्थेकडे, त्यांच्या प्रश्नांकडे पाहण्याची एक नवी दृष्टी उदयाला आली. यातून उदयाला आलेल्या नवीन विचारप्रवाहातून स्त्री प्रश्नांची चर्चा घडून यायला सुरुवात झाली. या चळवळीची सुरुवात 'स्त्रियांना मूलभूत कायदेशीर हक्क मिळवून देणे' या प्रश्नापासून सुरु झाली. या कालखंडात काही वर्गातील स्त्रियांना शिक्षण मिळत होते, पण सर्व क्षमता असताना देखील व्यवसाय व राजकारणाच्या क्षेत्रात दुय्यमत्व होते. स्त्रियांचे विश्व केवळ घरापुरते मर्यादित होते. स्त्रियांकडे वस्तू म्हणून पाहण्याची समाजाची प्रवृत्ती होती. या काळातील अविवाहित स्त्री ही वडिलांची तर विवाहित स्त्री ही तिच्या पतीची मालमत्ता आहे असे समजले जात होते. या काळात प्रगत समजल्या जाणाऱ्या पाश्चिमात्य राष्ट्रांमध्ये स्त्रियांना मतदानाचा अधिकार नव्हता त्यामुळे त्या दुय्यम नागरिक समजल्या जात होत्या.

स्त्रीवादी चळवळींच्या इतिहासात अनेक विचारवंतांनी लिहिलेली अनेक पुस्तके महत्वाची आहेत विशेष करून स्त्री विचारवंतांनी अनेक पुस्तके लिहून स्त्रियांचे प्रश्न, स्त्री ला समाजात मिळालेले दुय्यम स्थान, कुटुंब व्यवस्थेमध्ये व पुरुषप्रधान समाजामध्ये स्त्रियांवर होणारे अन्याय जगापुढे आणण्याचा प्रयत्न अनेक विचारवंतांनी त्यांच्या पुस्तकाच्या माध्यमातून केला. महिलांच्या हक्कांवर आणि असमानतेवर बोलणाऱ्या पहिल्या महिलांपैकी एक म्हणजे फ्रेंच नाटककार 'ओलीम्स डी गॉजेस' ज्यांनी १७९१ मध्ये 'Declaration of the Rights of Women' हा

ग्रंथ लिहिला. त्यांनी या ग्रंथात सांगितले कि, पुरुषांच्या प्रमाणेच स्त्रिया स्वतंत्रपणे जन्माला येतात म्हणून कायद्याने पुरुषांच्या समान असतात. जे नैसर्गिक अधिकार पुरुषांना आहेत तेच स्त्रियांनादेखील आहेत. मेरी वोल्टनस्क्राफ्ट यांनी 'ए व्हिण्डीकेशन ऑफ दि राईट्स ऑफ वूमन' या पुस्तकात स्त्री स्वातंत्र्याचा व स्त्री- पुरुष समतेचा जोरदार पुरस्कार केला. स्त्री निर्णयक्षम झाली पाहिजे समाजात व राजकारणात तिला तिचे अस्तित्व निर्माण करता आले पाहिजे व त्यासाठी तिला मतदानाचा अधिकार मिळाला पाहिजे असे मत त्यांनी मांडले.

फ्रेडरिक एंगल्स यांचा 'द ओरिजिन ऑफ द फॅमिली, प्रायव्हेट प्रॉपर्टी अँड द स्टेट' (१९४५) या आपल्या ग्रंथात ऐतिहासिक भौतिकवादाच्या आधारे स्त्रियांचे शोषण हे निसर्गदत्त नसून, कुटुंबव्यवस्था, खाजगी मालमत्ता व राज्यसंस्था यांच्या उद्या बरोबर कसे सुरु झाले ते स्पष्ट केले आहे. एंगल्स यांच्या मते वर्ग व्यवस्थेच्या उच्चाटन झाल्यावरच स्त्रीचे पुरुषांवरील आर्थिक परावलंबित्व नष्ट होईल.

सीमाँ दि बुव्हा यांचे 'द सेकंड सेक्स' हे पुस्तक १९४९ साली प्रकाशित झाले. या पुस्तकात त्यांनी स्त्री यांना समाजात दुय्यम स्थान कसे मिळाले याचे विश्लेषण केले आहे. त्यांच्या मते, स्त्री जन्माला येत नाही तर ती घडवली जाते. रानटी अवस्थेत स्त्री कडे सर्व नैसर्गिक अधिकार होते. सततचे मातृत्व यामुळे स्त्रीचे जीवन मुलांचा व घराचा सांभाळ करणे इतकेच मर्यादित राहिले. शेतीचा लागलेला शोध व त्यामुळे स्थायिक झालेले मानवी जीवन यामुळे स्त्रियांचे कुटुंबात स्थान कमकुवत झाले.

जॉन स्टुअर्ट मिल यांनी 'द सब्जेक्शन ऑफ वुमेन' १८६९ या आपल्या ग्रंथात स्त्री ला देखील सामान शिक्षण देऊन सामान नागरी हक्क व आर्थिक संधी मिळाली पाहिजे असे मत मांडले. मिल च्या मते, पत्नी व माता म्हणून स्त्रिया जबाबदाऱ्या पार पडत असतात त्या कामातच स्त्रियांचा बहुतांश वेळ खर्ची पडत असतो, बौद्धिक कामे करण्यासाठी लागणारी एकाग्रता ही यामुळे हिरावून घेतली जाते. स्त्रियांना घटस्फोटाचा, नोकरी करण्याचा व संपत्तीचा अधिकार असावा. महिलांना मतदानाचा अधिकार मिळावा यासाठी १८६८ साली विधिमंडळाचा सदस्य असताना मिलने विल सादर केले होते, मात्र ते फेटाळले गेले. मिलच्या मते, 'पुरुषांच्या बरोबरीने स्त्रियांचे अधिकार नाकारले जावे असे कोणतेही सबळ कारण नाही.'

पुढील काळात स्त्री पुरुषी वर्चस्वातून मुक्त झाली पाहिजे यासाठी अनेक लढे उभारले गेले. राष्ट्रीय अमेरिकन महिला मताधिकार संघ या संघटनेच्या प्रयत्नातून १९६९ मध्ये सर्वप्रथम वायोमिंग राज्यात महिलांना मताधिकार मिळाला. याचे पडसाद जगभरात उमटायला लागले. यापूर्वीच १८९३ मध्ये न्यूझीलंड हे महिलांना मताधिकार देणारे जगातील पहिले राष्ट्र होते.

स्त्रियांना लैंगिक स्वातंत्र्य, सामान संधी व नागरी स्वातंत्र्य मिळवून देण्यासाठी १९६० मध्ये 'नॅशनल ऑरगनाइझेशन फॉर वूमन' या संघटनेची स्थापना करण्यात आली. स्त्री व पुरुष यांच्यामध्ये संसाधनांचे सामान वाटप झाल्याशिवाय स्त्रियांना न्याय प्राप्त होणार नाही असे मत या संघटनेचे होते. या चळवळीतून १९६१ मध्ये अमेरिकन अन्न आणि औषध प्रशासनाने गर्भनिरोधक गोळ्यांना मंजुरी दिली. यामुळे स्वतःचे व्यवसायिक कारकीर्द सांभाळता येणे शक्यता झाले. व नको असलेले मातृत्व नाकारता नेऊ लागले. हा काळ स्त्रियांच्या पुनरुत्पादन अधिकारावर केंद्रित होता. या काळातील स्त्रीवाद्यांनी असे मत मांडले की, जन्म नियंत्रण आणि गर्भपाद हा मूलभूत अधिकार आहे.

१९७० च्या दशकात पर्यावरणीय स्त्रीवादी चळवळीला चालना मिळाली. आपल्या परिसरातील साधनसंपत्तीचा उपयोग करून मानवाने प्रगती केले. वैज्ञानिक क्रांतीनंतर भांडवलशाहीने निसर्गाची लुटालूट केली. त्यामुळे पर्यावरणाचा समतोल ढासळला. यातूनच पर्यावरणवादी चळवळींचा उदय झाला. या चळवळींमध्ये स्त्रियांचा सहभाग मोठ्या प्रमाणात होता. याचे उदाहरण म्हणजे आफ्रिकेतील वंगारी मथाई व भारतातील मेधा पाठकर.

१९८५ मध्ये नैरोबी येथील स्त्रीवादी परिपदेमध्ये असे अधोरेखित करण्यात आले की, तिसऱ्या जगातील स्त्रियांच्या समस्या या पहिल्या जगातील स्त्रियांच्या समस्येपेक्षा वेगळ्या आहेत. तिसऱ्या जगातील स्त्रियांचे प्रश्न जास्त गंभीर आहेत. १९९७ मध्ये 'थर्ड वेव्ह फाउंडेशन' ची स्थापना करण्यात आली. लिंग, वांशिक, आर्थिक आणि सामाजिक न्यायासाठी काम करणाऱ्या गटांना आणि व्यक्तींना हे फाउंडेशन समर्पित होते.

स्त्रीवादाच्या वेगवेगळ्या चळवळीतून युरोपात व अमेरिकेत राजकीय प्रतिनिधित्वाच्या संदर्भात मोठ्या प्रमाणात सुधारणा घडून आल्या. १९९३ पर्यंत सिनेटमध्ये ५ महिला सदस्यांना सामील करून घेण्यात आले. १९९३ च्या कौटुंबिक वैद्यकीय रजा कायद्याने कर्मचाऱ्यांना वैद्यकीय आणीबाणीसाठी बिनपगारी राजा घेण्याची परवानगी मिळाली. अत्याचारांचा सामना करण्यासाठी १९९५ मध्ये 'महिला हिंसाचार कायदा मंजूर करण्यात आला. अमेरिकेच्या सर्वोच्च न्यायालयाने 2004 च्या कायद्याने अर्धवट जन्म व गर्भपात बंदी आणि गर्भपाता वरील निर्बंधांना मान्यता दिली होती. या विरोधात वॉशिंग्टन डीसी मध्ये 'मार्च बुमेन्स' आंदोलन सुरु झाले. यात सेलिब्रिटींनी हजेरी लावली होती. मोर्चातील प्रतिसादाने प्रजनन अधिकाराचा मुद्दा स्त्रियांकरिता किती महत्वाचा आहे हे दाखवून दिले याचा परिणाम म्हणून गर्भपात निर्बंध कायद्यात सुधारणा करण्यात आली.

२००६ रोजी तराना बर्के यांनी Myspace नावाच्या सामाजिक माध्यमाचा वापर करून शाररीक अत्याचाराविरुद्ध Me too या शब्दाचा प्रथम वापर केला होता. एका १३ वर्षांच्या मुलीला तिच्यावर झालेल्या अत्याचारा विषयी विचारले असता तिने me too या शब्दाचा वापर केला होता, तेव्हापासून अनेक सामाजिक मध्यमांद्वारे अनेक स्त्रियांनी या me too शब्दाचा वापर करून आपल्यावर झालेल्या अत्याचारांची माहिती सांगण्यास सुरु केली. २०१७ रोजी अमेरिका अभिनेत्री अलिसा मिलानो हिने # me too चा वापर एक चित्रपट निर्मात्यासाठी केला तेव्हा ही चळवळ प्रसिद्ध झाली.

विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीपासूनच पूर्वेकडील वसाहती स्वातंत्र्यासाठी आंदोलन करू लागली. या वसाहती मधील स्त्रियांचा स्वातंत्र्य आंदोलनातील हस्तक्षेप महत्वाचा आहे. चीनमध्ये 20 व्या शतकापूर्वी महिलांना पुरुषांपेक्षा भिन्न समजले जात असे. चीनमध्ये स्त्रीवादाची सुरुवात १९११ मध्ये झालेल्या चीनी क्रांतीने झाली. भारतातील स्त्रीवादाचा इतिहास तिन टप्प्यात विभागला जाऊ शकतो. पहिला टप्पा १९ व्या शतकाच्या मध्यापासून सुरु झाला. जेव्हा सुधारणावद्यंत्रिओ महिलांसाठी शिक्षण सुरु केले तसेच, महिलांच्या समाजातील ज्या विविध प्रथा होत्या त्यामध्ये सुधारणा घडवून आणल्या. दुसरा टप्पा भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनांच्या काळात सुरु होतो. या कालखंडात महिलांनी वेगवेगळ्या स्वातंत्र्य आंदोलनात सहभाग घेतला तसे अन्ने बझेत या भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस च्या पहिला महिला अध्यक्ष होता. या काळात गांधीजींनी सुरु केलेल्या अनेक आंदोलनात महिलांचा सहभाग मोठ्या प्रमाणात होता. तिसरा टप्पा स्वातंत्र्योत्तर काळात सुरु होतो. ज्यामध्ये महिलांचे समाजातील स्थान, राजकीय सहभाग आणि आर्थिक स्वातंत्र्य यासाठी आंदोलने झाली.

भारताच्या संदर्भाने विचार केला असता १९८०-९० च्या दशकात बलात्काराच्या विरोधात राष्ट्रीय निषेध नोंदवले गेले होते. त्या कालखंडात अनेक भारतीयांच्या मानसिकतेत ढोंगीपणा आणि महिलांच्या स्वतःच्या बलात्कार यामध्ये दोषी पणाचे अनेक प्रकरण पुढे आले. याविरुद्ध त्यांनी आंदोलने केली याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे हेतल पारखे भावरी देवी आणि प्रतिभा मूर्ती यासारख्या बलात्कार प्रकरणामुळे देशभर निदर्शने झाली त्यामध्ये भारतीय महिलांना कायदेशीर विजय मिळाला याचा परिणाम भारतातील राजकीय क्षेत्रावर घडून आला व भारताच्या राजकारणात महिलांचे प्रतिनिधित्व वाढले. 1995 मध्ये मायावती पहिल्या अनुसूचित जातीच्या मुख्यमंत्री झाल्या एकोणीशे नव्याणव मध्ये सोनिया गांधी पहिल्या महिला विरोधी पक्षनेत्या मधल्या 2007 मध्ये प्रतिभाताई पाटील या भारताच्या पहिल्या महिला राष्ट्रपती झाल्या आणि मीराकुमार पहिल्या महिला सभापती

झाल्या भारतातील स्त्रियांना अजूनही शिक्षणाचे अनुपलब्धता मालमत्तेवर अल्पाधिकार घरगुती हिंसाचार आणि काही वेळा नावांसाठी लैंगिक छळ अशा अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागत आहेत.

अविकसित व विकसनशील देशांतील स्त्रियांच्या व्यथा आणि हक्क, शैक्षणिक समस्या, सामाजिक मागासलेपणा इ. विषयांची दखल व चर्चा करण्यासाठी संयुक्त राष्ट्र संघटनेने (युनो) कोपनहेगन (डेन्मार्क) येथे जागतिक परिषदेचे आयोजन केले (१९८०). या परिषदेत जे काही ठराव झाले व धोरण ठरले, त्याची प्रत्यक्षात कार्यवाही काय झाली, याविषयी १९९४ मध्ये जागतिक महिला परिषद भरविण्यात आली.

एकूण पाश्चात्य स्त्रीवादाच्या विचारसरणीत स्त्रीच्या व्यक्तित्वाचा मानसन्मान, सर्व प्रकारची स्वातंत्र्ये आणि समानता यांवर भर देण्यात आला आहे; तथापि भारतात स्त्री विरुद्ध पुरुष अशी भावना भारतीय संस्कृतीत कधीच नव्हती. उलट, स्त्रियांच्या उद्धाराचे प्रयत्न राजा राममोहन रॉय, महात्मा फुले, आगरकर, न्यायमूर्ती रानडे, महर्षी कर्वे इ. पुरुषांनीच मोठ्या प्रमाणात सुरू केले. कुटुंबसंस्थेला भारतीय संस्कृतीत अनन्यसाधारण महत्त्व असल्याने पती, पिता, भाऊ, मामा, काका या नातेसंबंधांतून स्त्री-विकासाचे मार्ग खुले झालेले दिसतात. व्यक्तिस्वातंत्र्यापेक्षा व्यापक समाजहितासाठी त्याग करण्याची परंपरा भारतात असल्याने स्त्रीवादाची भूमिका भारतीय परिप्रेक्ष्यात पाश्चात्यांच्या विचारांपेक्षा वेगळी करण्याची गरज भासते. तरी अंतिमतः स्त्रीवादाचा साकल्याने विचार केल्यास, स्त्रीस्वातंत्र्य, स्त्री-पुरुष समता व आत्मनिर्भरता या गोष्टी स्त्रीउद्धारासाठी अपरिहार्य ठरतात.

संदर्भ

1. भसीन कामाला : लिंगभाव समजून घेताना
2. भागवत विद्युंत : स्त्रीवादी सामाजिक विचार
3. सिमोन दि बोहुवर : दि सेकेंद सेक्स
4. सुमंत यशवंत : स्त्रीवाद - उदारमतवादी आणि मार्क्सवादी
5. भोसले नारायण: जात वर्गलिंगभाव इतिहास मीमांसा